

Költői számadások
(Kosztolányi: *Szeptemberi ábítat*)

Mégsem ez, mégsem az *Ének a semmiről* lett az utolsó szava e tárgykörből, ez élményfajtából, ez eszmélődéstérről. Hanem a végső betegsége idején keletkezett, nem sokkal a halála előtt született *Szeptemberi ábítat* című költeménye. Igaz, ha mélyebben megnézzük, a két vers nem áll ellentétben egymással. Nem egyazon kérdés, nem egyazon élmény keresi, találja meg s formálja ki bennük versnyelvi megnyilvánulását. Ezt a különbséget (s benne s ellenére az együvé tartozást) óhajtanánk érzékeltetni, felmutatni.

1. Ha az *Ének a semmiről*, ez egészen különleges művészetű s jelentőségű versről nagyon is kevés szó esett, ezt a másik verset – ha szabad ilyen magával ragadó műről s ilyen nagy költőről effajta pórias, utcai kifejezést használni – „agyonbeszélték”, főleg pedig agyonlelkendezték. Kínálkozott, indítást adott erre a mindnyájunkat, a legtöbbünket mindig kísértő melodramatikus hajlam kiélésének alkalma.

Élete mély teljességű átélései halmozódtak benne egymásra, magatartásának tiszta, világos, saját értelmű, büszke öntudatú megfogalmazásai torlódtak össze, telt, bensőséges, álságot kivető baráti, szerelmi emlékei tolultak föl, bejárt és bevésett tájak gyönyörűségei meg a születő és múló évszakok eufóriái és melancholiái ölelték körül itt és

most, halálközelsége tudatában. Mintegy szorongva, vesztéstől féltő visszatekintésben arra, ami *az övé* volt, arra, ami *ő volt*, ami *ő lett*. Arra, hogy volt ő, hogy lett ő. S mindezt természetszerű, könyörgő és sürgető vágyakozással, azért, hogy – ha csak záros időre is, ha csak lélekben is – mindezt még egyszer átélhesse, hogy mindez még egyszer ő lehessen, hogy ő lehessen még egyszer ő.

Ez a sürgetve vágyakozó lelkiállapot forrósította föl és fordítva, ezt a lelkiállapotot fokozta szinte extatikussá az a szerelem, amely betegségében ébredt föl benne, s fűzte őt a részben hasonló sorsú asszonyhoz, Radákovich Máriához.

Mindezt így is, úgy is, érzelmesen is, szomorkásan is, rezignáltan is, s a napi melodramatikusság sok más módja szerint is el lehetett mondani.

S tagadni az ilyen felidézések, leírások jogát értelmetlen volna.

2. A vitalista bölcselet hatását, légkörét, látásmódját éppúgy lehet keresni ebben a versben, mint az esztéticizmusét is. Mindkettővel telített volt a költő ifjú- s férfikorának művelődési, művészi atmoszférája Európa-szerte. Tanulmányokban, esszéiben, karcolataiban találkozhatunk is mindkettő jellegzetes elemeivel, kedvelt kifejezéseivel, ismert szólásformáival. De ezt a valódi költőt alighanem éppúgy félreértenénk, mint az igazi költészetnek az emberi létezésben való saját és sajátos szerepét is, ha tézisek, tanok – bár érzelmmel telített s nagy nyelvművészetű – előadását látnánk, keresnénk alkotásaiban. S csakugyan, a rajongó érzelmi árgongások mellé erről a versről szólván fölsorakozott az a nagybetűs Élet- és Szépségkultusz, vagy Életszépségkultusz litániázása is, amely éppen azokat a folyton jelenlévő kétségeket, azokat a sztoikus tudomásulvételeket

és elfogadásokat vélte itt megtagadva látni, amelyekre legnagyobb példaképe az *Ének a semmiről* átütően egyszerű szavú, tiszta művészi logikájú végösszegzése. „Ezen a ponton [a *Szeptemberi ábitatén*] felszakad az életművet béklyózó[?] szomorú szkepszis, a költő mámoros szárnyalással tesz hitet az élet szépségéről” – adja tudtul a Magyar Irodalmi Lexikon (I. k. 382).

Egy ilyen hozzáállással e versnek nemcsak az életműben s a költő szemléleti s érzelmi világában való helyét, hanem művészi jellegét, karakterét, hatóerejét is nehezen lehetne megragadni. Mert ez a vers is, mint oly sok – mint a legtöbb – nagy vers is, éppen azt tudja megtenni, hogy egy személyiség, egy szemlélet, egy életélmény, egy léthelyzet olyan értelmi s érzelmi elemeit kapcsolja egybe, forrasztja egységbe, melyek hiteles lelki egysége más nyelvi megnyilatkozásmódban nehezen, alig képzelhető el. Líra és zene alighanem e vonatkozásban a leginkább testvérek.

3. Ez a vers egyáltalán nem áll ellentétben, nem mond ellent sem a *Számadás* című kötet egészének, sem pedig záró-összegző versének. A kettő *együtt* még inkább megvilágítja alkotójának életszemléletét, életélményét, ha tetszik: életértékelését. Az *Ének a semmiről* nem tagadja, nem kétli, nem kicsinyli az élet szépségét és értékét, minden szenvedése és szomorúsága, minden zűrzavara ellenére sem. Sőt, mint a kötet egésze tanúsítja, ez utóbbiakban is megtalálta azt, amivel azok is emelik az élet szépségének és értékének átélési, átérzési lehetőségeit. A tudat szembenézése ez a halállal, minden egyes életre bekövetkező örök *léttelenség* tényével, a minden egyest elnyelő s a minden egyes számára fölfoghatatlan *semmi* tényével. E szembenézés bármiféle menekülés nélküli elviselését is minden egyes élet közös,

egyetemes értékformáló, saját magatartást alakító akaratává, lehetőségévé emeli:

bírjuk mi is, ha ők kibírják.

A *Szeptemberi ábítat* magatartásfajtája s így beszédneme, szerkezeti típusa, hanghordozásmódja a *könyörgés*. Az *ábítat* szó a lelki magatartás mellett, ill. azzal együtt, kivált a protestánsaknál, liturgikus szó s fogalom is, amely szertartási formát és tartalmat is hordoz, s amely a századelőtől a katolikusoknál is (ismét) használatossá lett, pl. *májusi* (esti) *ábítat* Szűz Mária tiszteletére, közbenjárása kérésére. S mint majdminden könyörgés – három elemet foglal magába ez is. Először: annak hatalmának és jóságának a magasztalását, *akibe* szól. Másodszor: annak érdemének, értékének, erényének s megigazolást kiteljesítő voltának hangoztatását, *amiért* a könyörgés szól. Harmadszor: annak az előbbiekkal indokolt vagy inkább vágyott *reményét*, hogy a könyörgés *meghallgatásra* talál.

Azok, akik ezt a verset az életszépség, az életérték olyan magasztalásaként tekintették, amely „felfoldja” a szemükben (többnyire) bűnnek, mert „élettagadásnak”, „életértéktagadásnak” vélt kétséget – alighanem az egész *Számadás* kötetet rosszul olvasták. Amikor, mondjuk, az *Őszi reggeli* roppant tömörségű szépségjelenetezése után így szól:

Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezükkel intenek nekem –,

voltaképp ugyanazt mondja ki, mint ez a vers. Csak ott csöndes, vágyat nyilvánító és egyben kioltó melancholiával

tudomásul véve s elfogadva a nem általa kiszabott s az általa nem ismert idejű véget. Itt viszont a vég sejtett, ismert, tudott közvetlen közelében, annak elhalasztásáért könyörög, fölhozva okul mindazt az „életértéket”, amit átélt s amit egy halasztás esetén még egyszer és sokszoros töménységgel szeretne átélni.

Hitt a könyörgés foganatjában? Talán hitt, vagy talán inkább csak remélt. A reménynek a *spero quia absurdum* elmúlhatatlan, örök emberi tulajdonsága jegyében. Akár így, akár úgy – a vágy és remény fölidéztette, áthevítettte vele azt, amit az élet szépségének, gazdagságának, értékének tartott, s így mintegy kárpótolta is magát a reménynek tudott, de kimondani félt abszurditásáért.

4. A vers szerkezetét, jelenet- és képvilágát, beszédmódját és hangzatkincsét, gesztustárát és hangváltásait ez a kettősség határozta meg: a reménység ösztönözte könyörgés s a könyörgés ösztöneit sugalló, jogát adó élettartalom elősorolása. Olyannyira ez utóbbi, hogy a fölidéző elősorolás menetében, sőt, a könyörgés folyamán is minduntalan fölismerni nemcsak egy-egy korszaka hangulatkörét, tárgycsoportját, hangnemfajtáját, hanem egyes konkrét verseiét is. Az első szakasz például egyértelműen a nagy *Marcus Aurelius* versre utal:

Én nem dadogtam halvány istenekhez
hideglelős és reszkető imát,
mindig feléd fordultam, mert hideg lesz,
pogány igazság, roppant napvilág.
Méltó vagyok hozzád: nézd, itten állok,

.....

Ki érleled a tőkén a gerezdet,
én pártfogóm és császárom, vezess,
az életem a sors kezébe reszket,
de lelkem és gerincem egyenes.
Uralkodásra a karom erős még,
adj kortyaidból nékem, végtelen,
s te aranyozd, aki vagy a dicsőség,
még most se rút, nem-őszülő fejem.

A következők egyikében meg a hűgáról s az édesanyjáról
szólókra:

Aztán a délután is furcsa nékem,
hogy a napot árnyékok temetik,
a zongorán, mint hajdan a vidéken,
örvénylik a *Sonata pathétique*,
bukdácsol a billentyűn tompa búban
az édes elmebeteg, árva Schumann,
s mert nem lehet már jobban sírnia,
száján kacag a *schizophrénia*.

Vagy:

Húgom virágokat kötöz a kertbe,
aranytálban mosakszik reggelente,
s ha visszatér az erdőn alkonyatkor,
a csillagokról ráhull az aranypor.

Majd meg az úti- és alakrajzok, a pillanatképek motívu-
maira, másutt pedig a *Szegény kisgyermek panaszainak*
korszakából valókra játszik; de a *Hajnali részegségnek* s a
Számadás egyéb darabjainak szcenikus alapöttemei, gesztu-

sai, hangulatérzékítései, szó-, ritmus- és rímjátékai is föl-föltünedeznek.

S mint a *múltjából fölidézett* élmények, versek – éppoly erősen hatott a *könyörgő ábítat* versbeszédalakító jelenléte is. Az első szakasz egyértelműen ima-szabású laikus könyörgésének, vokatívuszos, megszólításos alakja többszörösen visszatér, még az erősen epizáló, atmoszféra- és impressziórögzítő részletekben is. S hasonlóképp visszatérnek a sajátosan liturgikus-mitikus-pietásos színezetű mozzanatok is.

A betegség kivédhetetlen bizonyossága, a gyógyulás szinte teljes bizonytalansága, a sokféle emlék szakaszos és szaggatott föltolulása, a reménykedés hirtelen föllobbanása és gyors elhamvadása, a vágyakozás sürgetése és elfáradása, az ösztön és a belátás küzdelme *rapszodikussá* teszi a versbeszéd menetét, a költemény fölépítését. Nemcsak a versszakok hossza, de a sor- és rímképletek is váltakoznak s fokozódó rapszodikussággal el-elszakadnak az alapelemnek tekinthető stanzás jellegű, a stanzás emlékbennyomású (de csak részben stanzás strófájú) tizenegyes-tízes jambus-verstől.

Lehet talán azt mondani, nem terv szerint alakult a vers szerkezete, előadásmenete és modora ily rapszodikusan váltakozóvá, hanem a belső érzelmi mozgás spontán, később is kevésbé összezsírozott lenyomataként. Sőt, talán amellet is érvelhetne valaki, hogy ennek a versnek a megalkotottsága nélkülözi azt a kemény kontrollt, s véle azt a szigorú koherenciát is, amelyet az *Ének a semmiről* fölmutat. Érvelhetne talán, de nem volna érdemes. A rapszodikus társítások és váltások akár szándékoltak, akár spontánok, segítik a vers „jelentését”, „üzenetét”, „ránkszólását”, „élmény- és beszédhittelét”, „önigazolását”.

5. A kérdésre, mi a viszonya ez utóbbiak tekintetében a versnek az *Ének a semmiről* címűnek végösszegző jelentéséhez, magatartásához, talán immár valami válasz fogalmazható. Az a vers, az a kötet, amelynek záróverséül tette meg azt költője, egyáltalán nem tagadta az élet valóságos vagy lehetséges szépségét, megvalósítható s megvalósítandó értékét. Azzal, hogy minden egyes ember szellemét alkalmasnak vélte, hogy szembenézzen saját léttelenségbe hullása tudatával s hogy minden egyes ember lelkét erősnek arra, hogy elviselje ezt a tudatot, a legnagyobb érzelmi-gondolati bátorságának méltóságával:

Bírjuk *mi is*, ha *ők* kibírják

Ez a vers pedig éppen ennek a tudatnak egészen közeli, egészen személyes vonatkozású birtokában idézti föl, véteti még egyszer számba élete („az élet”) szépségeit és értékeit.

6. Ámde mit jelent a *könyörgés*, *kibez* könyörög s *milyen szemlélet* indításából? A fölütő strófa egyes nyelvi fordulataiban s egész építkezésében igen erősen ősi, egyházi szertartások könyörgéseire utal; pl. az ünnepi mise régi időkből átöröklött gyönyörű dallamú, magasan emelkedett szövegű, sursum corda-s sequentiájára. Megszólításában éppúgy, mint zárldataiban is, például:

emelj magadhoz. *Föl-föl, még ez egyszer,*
halál fölé, a régi romokon,
segíts nekem, szeptember, ne eressz el

.....
 adj kortyaidból nékem, végtelen,
 s te aranyozd, *aki vagy a dicsőség*. [Kiemelés: N. G. B.]

A megszólított azonban nem a *keresztény teológia istene*, még csak nem is a *deista istenség*. De nem is az ősi vallások sokaságában föllelhető, középpontjában elhelyezkedő *nap-isten*, jöllehet a könyörgés kersztényies szövetébe az antik mítoszokból is kerülnek szálak. Mintha valami természeti erőt, valami világkormányzó tudatot sejtetne a szöveg. Ezt maga is érzi s ki is mondja, de úgy, hogy egyben kétségessé is teszi a záró strófák visszafelé harmadikában:

Ki nyújtja itt e tiszta kegyeket?
 Ki fényesít eget és hegyeket?
 Mily pantheizmus játszik egyre vélem,
 hogy századok emlékét visszaélem?

A theizmus, a pantheizmus sejtelmének, fölsejlő lehetőségének játékká való átváltása nyomán is tovább kérdez. De *nincs immár címzettje* kérdéseinek és a végső strófában halk fájdalommal elnyugvó melancholiájának már csak a formája a könyörgés; tartalma viszont csupán vágyakozást kifejező mélabús metafora, gyöngéd rímjátékkal, ifjúsága végtelenbe vizionált csodás békéjű, celebrális látomásaival.

7. A „nihilista”, „a mosolygó nihilista” Kosztolányi, aki tagadja az élet szenvedéseivel, kétségeivel, szomorúságaival együtt is széppé, értelmessé tételének lehetőségét s akinek „élettagadását” a *Szeptemberi ábítatban* „fel kellett oldani”: nem más, mint célpont, teologikus és utópikus „történetbölcseleti” szólamok s „népbarát” közirói jelszavak drogos

megszállottjainak arra, hogy önmaguk verbalizmusát rajta keresztül is igazolhassák.

(Két megjegyzést legyen megengedett ideróni még. Először: hány magyar regény hatolt a társadalmi és egyedi mentalitás olyan szellemi-lelki mélyeire, s olyan művészi hitellel, mint az *Arany Sarkány* Novák tanár úr konfliktusai-ban és tragédiájában, vagy Annáéiban ama „cselédregényben”? Meglehet, csak Kemény Zsigmond a *Rajongók*ban. Másodszor: utalhattunk volna e versek kapcsán e század alighanem legnagyobb irodalmi hatású és vonatkozású bölcselőjére (és légiónyi filozófiai és irodalomtudományi követőjére). Nem azért nem tettük, mert nem tudni, olvasta-e, ismerte-e, beszéltek-e neki róla? Mind e nélkül is, saját eszmélkedésének mélysége és [kor-]érzékenysége is fölhozta műveiben ezt az élménykört, ezt a gondolatvilágot.)